

मधुच्छन्दा वैश्वामित्रः। १-३ वायुः, ४-६ इन्द्र-वायू ७-९ मित्रा-वरुणौ। गायत्री

वाय॒वा या॑हि दर्श॒तेमे सोमा॒ अरं॑कृताः। तेषां॑ पा॒हि श्रु॒धी हव॑म्॥ १ ॥००२ ॥०१

वातीति वायुः। आधिभौतिके भावे वात एव वायुः। स चाध्यात्मिकस्य प्राणस्य प्रतीकः।
आध्यात्मिके वायुः प्राणः। वायो- प्राण। दर्शत- दर्शनीय। दर्शनस्य विद्यार्थत्त्वाद्ध्येतव्येति भावः।
प्राणविद्या हि सर्वविद्यासु श्रेष्ठा। आ याहि- आगच्छ। मम प्रज्ञायां भवेति भावः। इमे सोमाः- एते
रसाः। अरं कृताः- अलङ्कृताः। आधिभौतिके भावे सोमलतानिष्पन्नरस एव सोमः। आध्यात्मिके
सोमस्तु आध्यात्मिकरसश्चिद्रसो वा। यो रसो धार्मिकजीवने अस्माभिरनुभूयते प्रशान्तरूपेण
तृप्तिरूपेण आनन्दरूपेण सोप्याध्यात्मिकरस एव। स सोमः। तेषां पाहि- तान् अनुभव। हवम्-
अस्मदाह्वानम्। श्रुधी- शृणु। एवं रसानुभवार्थं प्राणद्योतनमुच्यते अस्मिन् मन्त्रे ॥१॥

वाय॑ उ॒क्थेभि॑र्जरन्ते॒ त्वाम॑च्छा ज॒रितारः॑। सु॒तसो॑मा अ॒हर्वि॑दः॥ १.००२.०२

वायो। उक्थेभिः- मन्त्रैः। त्वामच्छा- भवन्तमुद्दिश्य। सुतसोमाः- अभिषुतसोमा भवद्रसिका वा।
अहर्विदः- ज्योतिर्विदः। अध्यात्मज्ञानमेवोत्तमं ज्ञात्वा तदर्थमुपासकाः। जरितारः-स्तोतारः।
जरन्ते- स्तुवन्ति ॥ २॥

वायो॑ तव॒ प्रपृ॑ञ्चती॒ धेना॑ जिगाति॒ दाशु॑षे। उ॒रूची॑ सोम॒पीत॑ये॥ १ ॥००२ ॥०३

वायो तव प्रपृञ्चती- प्रकर्षेण धर्मविवरणं कुर्वती। उरूची- बहून् गच्छन्ती। धेना- वाक्। निघण्टौ
धेना वाङ्नामसु पठिता। वागुपलक्षिता विद्यैवोच्यतेऽत्र। दाशुषे- दात्रे। जिगाति- गच्छति।
गतिकर्मसु पठितत्वात् ॥३॥

इन्द्रवायू इमे सुता उप प्रयोभिरा गतम्। इन्द्रवो वामुशन्ति हि ॥ १ ॥००२ ॥०४

सुनोता मधुमत्तमं सोममिन्द्राय वज्रिणे । चारुं शर्घाय मत्सरमित्यादिश्रुतिभिरिन्द्रो बलमिति ज्ञायते । इदि परमैश्वर्ये । ऐश्वर्यं वशीकरणम् । आधिभौतिके मेघान् वशीकृत्य या शक्तिः वृष्ट्यशनिविद्युतो जनयति सा इन्द्रनाम्ना कीर्त्यते । आध्यात्मिके तु मनसि आत्मावरणशक्तीर्वशीकृत्य यद्वलमात्मदर्शनार्थं यतते तदिन्द्र इत्यभिधीयते । इन्द्रवायू । इमे- एते सोमाः रसधाराः । सुताः- अभिषुताः । भवदर्थं संपादिताः । प्रयोभिः- अन्नैः । आ गतम्- आगच्छतमस्मत्प्रज्ञाविषयभूतौ भवतम् । इन्द्रवः- रसधाराः । उन्दी क्लेदने । वाम्- युवां । उशन्ति- कामयन्ते ॥४ ॥

वायुविन्द्रश्च चेतथः सुतानां वाजिनीवसू। तावा यातमुप द्रवत् ॥ १ ॥००२ ॥०५

हे वायो त्वं इन्द्रश्चोभौ । वाजिनीवसू- उषसि ज्योतिषि प्रज्ञायां वसतः । उषोनामसु पठितो वाजिनीशब्दः । सुतानाम्- निष्पन्नानां रसानाम् । चेतथः- संज्ञानमनुभवथः । चिती संज्ञाने । तौ- तादृशौ । उप द्रवत्- क्षिप्रम् । आ यातम्- आगच्छतम् ॥५ ॥

वायुविन्द्रश्च सुन्वत आ यातमुप निष्कृतम्। मक्षि॑ त्था धिया नरा ॥ १ ॥००२ ॥०६

वायो त्वं इन्द्रश्च । नरा- वीरौ । सुन्वतः- रसनिष्पत्तिं कुर्वतः । मक्षु- त्वरया । धिया- धारणाशक्त्या । निष्कृतम्- संस्कृतं रसमुद्दिश्य । इत्था-इत्थम् । आयातम्- आगच्छतम् ॥६ ॥

मित्रं हुवे पूतदक्षं वरुणं च रिशादसम्। धियं घृताचीं सार्धन्ता ॥ १ ॥००२ ॥०७

मित्रम्- स्नेहाधिदैवतं प्रेमधिदैवतं वा । जिमिदा स्नेहने । पूतदक्षम्- पावनसामर्थ्यम् । प्रेम चित्तशुद्धिसमर्थं भवति । वरुणम्- वरणीयम् । प्रकृतिनियतिभूततार्थिदैवतम् । रिशादसम्- रिशानां

हिंसानामदसमत्तारम् । हुवे- आह्वयामि । तौ घृताचीम्- ज्योतिष्मतीं ज्ञानवतीम् । धियम्-
धारणाम् । साधन्ता- साधयन्तौ ॥७॥

ऋतेन मित्रावरुणावृतावृधावृतस्पृशा । क्रतुं बृहन्तमाशाथे ॥ १ ॥००२॥०८

ऋतेन- प्रकृतिनियतिभूतर्तप्रतिबिम्बभूतधर्मेण । ऋतावृधौ- प्रकृतिनियतिवर्धकौ । ऋतस्पृशा-
ऋतम्भरसमाधिसंपादकौ । मित्रावरुणौ । बृहन्तम्- महान्तम् । क्रतुम्-
सर्वभूतहितरत्युद्भूतसङ्कल्पम् । आशाथे- व्याप्तवन्तौ ॥८॥

कवी नो मित्रावरुणा तुविजाता उरुक्षया । दक्षं दधाते अप्सम् ॥ १ ॥००२॥०९

कवी- क्रान्तदर्शिनौ । तुविजाता- बहुभावनासु बहुधा जातौ । तुविशब्दो बहुनामसु पठितः ।
उरुक्षया- विस्तीर्णपरमव्योमधामानौ । मित्रावरुणा- मित्रावरुणौ । दक्षम्- सामर्थ्यम् । अप्सम्-
कर्म । दधाते ॥९॥